

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II · ANY 2021 · N.15 · ISSN 1699-793X
248 PÀGINES · BARCELONA

Editor:
Museu d'Història de
Barcelona (MUHBA)
Institut de Cultura
Ajuntament de Barcelona

Director MUHBA:
Joan Roca i Albert

Secretaria de redacció:
Vanesa Triay

Consell de redacció:
Daniel Alcubierre
(MUHBA)
Reinald González
Josep Guitart (UAB)
Josep M. Gurt (UB)
Magí Miret (GC)
Carme Miró (ICUB)
Núria Miró (MUHBA)
Miquel Molist (UAB)
Emili Revilla (MUHBA)
Teresa Reyes (DiBa)
Queralt Solé (UB)

Avaluadors externs:
Luis Caballero Zoreda
Carmen Fernández Ochoa
Sauro Gelichi
Jean Guyon
Bernat Martí
Lucy Vallauri
Desiderio Vaquerizo
Giuliano Volpe

**Altres avaluadors
2012-2021:**
Carmen Aranegui Gascó
Xurxo M. Ayán
José Beltrán Fortes
Gian Pietro Brogiolo
Francesc Burjachs
Claudio Capelli
Laura Castells
Lídia Colomines
Carlo Ebanista
Virginia García-Entero

Albert Garcia Espuche
Enrico Giannichedda
Ignacio Grau
Carmen Guiral Pelegrín
Sonia Gutiérrez Lloret
Alberto León Muñoz
Josep M. Macias
Assumpció Malgosa
Pedro Mateos Cruz
Josep M. Nolla
Lauro Olmo Enciso
Josep M. Palet
Antonio Pizzo
Juan Antonio Quirós
Paolo Ramagli
Santiago Riera Mora
Jacques Thiriot
Josep Maria Vila

Control gràfic:
Emili Revilla

Disseny gràfic:
PFP
(Quim Pintó,
Montse Fabregat)

Realització:
M. Dolors Magallón
El taller interactivo, S.L.

Imatges de la coberta:
Daniel Alcubierre-
MUHBA

Imatges contracoberta:
Global Mediterrània

ISSN
1699-793X

Dipòsit legal
B-9715-2005

© dels textos els autors
© de l'edició

**Museu d'Història
de Barcelona**
Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona
Plaça del Rei, s/n
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
Fax: 93 315 09 57
www.museuhistoria.bcn.
cat/quarhis

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II·ANY 2021·NÚM.15·ISSN 1699-793X
248 PÀGINES · BARCELONA

SUMARI

SUMARIO

SUMMARY

SOMMAIRE

9-12 QUARHIS I EL MUSEU COM A CENTRE DE CONEIXEMENT: CAP A UNA NOVA ETAPA

JOAN ROCA I ALBERT

ARQUEOLOGIA DEL CONFLICTE I CIUTADANIA

16-57 BARCELONA 1936-1939: SISTEMA DEFENSIU I CANVIS EN L'ARQUITECTURA D'UNA CIUTAT A LA REREGUARDA. UNA PROPOSTA D'ESTUDI DES DE L'ARQUEOLOGIA DEL CONFLICTE
JORDI RAMOS RUIZ

58-73 LA PETJADA DELS BOMBARDEIGS DE LA GUERRA CIVIL A LA CIUTAT DE BARCELONA: UNA PROPOSTA METODOLÒGICA
LAIA GALLEGU-VILA

74-79 ANNEX 1: ACCIÓ DEFENSA PASSIVA: CREACIÓ CONTEMPORÀNIA, EDUCACIÓ I ARQUEOLOGIA
NÚRIA AIDELMAN FELDMAN | LAIA COLELL APARICIO | CARLES GINER I CAMPRUBÍ

NOTES I ESTUDIS

82-103 LES PRIMERES SOCIETATS AGRÍCOLES A L'ÀREA DE SANT ANDREU I LA SAGRERA (BARCELONA): UNA VISIÓ DE CONJUNT
SERGIO ARROYO BORRAZ | ESTÍBALIZ MONGUILÓ CORTÉS | ISABEL PEREIRA HERNÁNDEZ | ANNA BACH GÓMEZ | MIQUEL MOLIST MONTAÑA

104-127 LA VIL·LA DEL PONT DEL TREBALL DIGNE ENTRE ELS SEGLES IV I VI. UN INDICADOR DEL CANVIS SOCIOECONÒMICS A BARCELONA ENTRE EL BAIX IMPERI I LA TARDOANTIGUITAT
DANIEL ALCUBIERRE GÓMEZ | JORDI ARDIACA RODRÍGUEZ | PERE LLUÍS ARTIGUES I CONESA | ANTONI RIGO JOVELLS

128-147 OS I METALL A LA NECRÒPOLIS ISLÀMICA DEL BORN, ESTUDI ANTROPOLÒGIC I ACTUACIONS DE CONSERVACIÓ-RESTAURACIÓ
NÚRIA ARMENTANO OLLER | IGNASI GALTÉS VICENTE | LÍDIA FONT PAGÈS | ANNA LÁZARO LUCAS | CARMÉ MIRÓ I ALAIX

148-159 LES RESTES D'AUS RECUPERADES A LA CASA CORRALES (EL BORN). REFLEXIONS AL VOLTANT DEL CONSUM D'AVIRAM A BARCELONA ENTRE ELS SEGLES XIV I XVIII
LLUÍS LLOVERAS ROCA | ANTONI FERNÁNDEZ ESPINOSA | LLUÍS GARCIA PETIT | SANTIAGO RIERA MORA | CARMÉ MIRÓ I ALAIX | JORDI NADAL LORENZO

160-191 APROXIMACIÓ ALS MATERIALS ARQUEOLÒGICS DE LA FASE FINAL DEL REC COMTAL AL SEU PAS PER L'ANTIC MERCAT DEL BORN
JOSEFA HUERTAS ARROYO | NÚRIA MIRÓ I ALAIX | TONI FERNÁNDEZ ESPINOSA

NOTICIARI

194-196 PROJECTE PREHISTÒRIA AL PLA DE BARCELONA

197-200 PALEOPAISATGE I PALEOAMBIENT A BARCELONA: EL PROJECTE PALEOBÀRCINO-I (2016-2020)

201 RECURSOS FAUNÍSTICS A LA BARCELONA IMPERIAL, TARDOANTIGA I MEDIEVAL. IMPLICACIONS ECONÒMIQUES I SOCIALS.

202-205 ARQUEOBORN, EL PROJECTE DE RECERCA ARQUEOLÒGICA D'EL BORN-CMM

206-207 NOVES APORTACIONS AL CONEIXEMENT DE LES MAJÒLIQUES DE POSSIBLE ORIGEN VALENCIÀ LOCALITZADES A LA CIUTAT DE BARCELONA

208-209 LA CIRCULACIÓ CERÀMICA A BARCELONA I EL SEU TERRITORI ADJACENT AL VOLTANT DELS SEGLES XV I XVII A TRAVÉS DEL SEU ESTUDI ARQUEOMÈTRIC

210-212 ARQUEOLOGIA I CIUTADANIA. EL PROTOCOL D'ACCÉS ALS REFUGIS ANTIAERIS DE BARCELONA

213 "EDIFICIS FERITS", UNA EINA QUE BUSCA LA PRESERVACIÓ DE LA MEMÒRIA AMB LA PARTICIPACIÓ CIUTADANA

215-218 BIBLIOGRAFIA PUBLICADA SOBRE ARQUEOLOGIA DE BARCELONA

219-226 TEXTOS EN CASTELLANO. SÍNTESIS

227-234 ENGLISH TEXT. SUMMARY

235-242 TEXTES EN FRANÇAIS. RÉSUMÉ

243-247 NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS A QUARHIS

NOTICIARI

INTRODUCCIÓ

Les actuacions vinculades a la línia de treball i projecte Prehistòria de Barcelona¹ continuen vigents actualment amb el mateix objectiu iniciat al 2005, és a dir, completar els estudis de les restes prehistòriques del subsol de la ciutat de Barcelona. Els treballs d'investigació per part del grup de recerca de la UAB han evolucionat cada vegada més cap a l'anàlisi interdisciplinari i l'aplicació dels estudis arqueomètrics, tan en l'anàlisi de les restes arqueològiques tradicionals (restes ceràmiques, lítiques, d'arquitectura de terra,...), com les d'origen biològic (paleovegetals, arqueozoològiques i, tan de mamífers com de restes marines). L'establiment d'un marc cronològic radiomètric ha estat també una prioritat, i, en aquests anys s'han efectuat un total d'una vintena d'anàlisis que permeten tenir actualment un esquelet cronològic mínimament estable.

Aquest fet ha permès efectuar, en els darrers temps, sobretot en el període entre els anys 2019-2010, un estudi molt complert del assentament prehistòric localitzat en el subsol de la plaça de la Gardunya, el qual està pendent de publicació en forma monogràfica. D'altre costat des de 2019 s'ha reprès l'anàlisi de les restes prehistòriques de la zona de la Sagrera-Sant Andreu amb el suport del Servei d'Arqueologia de Ajuntament de Barcelona.

A nivell general, també s'està aplicant una metodologia innovadora per a la comprensió de la distribució de matèries primeres (per exemple, el jaspi de Montjuïc) al pla de Barcelona. Aquesta aproximació es basa en l'aplicació de la teoria de grafes i xarxes complexes. Aquesta visió ens permet veure com determinats assentaments de l'àrea tenen un caràcter de distribuïdor (hub en nomenclatura de xarxes) del jaspi. Aquestes anàlisis estan en relació amb la tesi que està realitzant l'Andreu Monforte a la UAB

titulada *Xarxes complexes: difusió i intercanvi de recursos lítics en el Neolític*.

Així mateix, es treballa en la caracterització petrogràfica de les principals produccions ceràmiques prehistòriques en un estudi arqueomètric codirigit pel Dr. Jaume Buxeda de la UB. La inclusió dels coneixements tecnològics i petrogràfics de les primeres ceràmiques del neolític antic cardial fins a l'edat del bronze està permetent identificar estratègies molt diferents en la captació i manipulació de terres en tot el pla de Barcelona per aquests moments. Aquest treball està en relació amb la tesi que està realitzant Cristina Pera a la UAB titulada *Aproximació a l'estudi de les produccions ceràmiques de la Prehistòria al Pla de Barcelona. Estudi de la caracterització de la matèria prima*.

LÍNIES DE TREBALL EN CURS PER L'ANY 2021

En primer terme, es preveu la continuació del tractament i estudi de restes procedents de les ocupacions prehistòriques de l'àrea de la Sagrera-Sant Andreu-Josep Soldevila. Es tracta principalment de les restes recuperades de la flotació del sediments de l'assentament i la llacuna.

Així mateix, es preveu completar l'estudi d'època cardial del carrer de Berenguer de Palou 50-52. Més concretament està en curs la primera fase de l'estudi que compren sobretot l'estudi i caracterització de la ceràmica (I. Pereira i A. Gómez), l'anàlisi de residus orgànics (A. Breu, en el marc de la seva tesi doctoral), i els estudis petrogràfics (C. Pera, en el marc de la seva tesi doctoral).

Una altra línia de recerca important, es porta en el marc de l'estudi analític del jaciment de l'edat del bronze inicial de la plaça de la Gardunya. Es tracta dels estudis de microestriació dentària que es troben en curs d'interpretació i que han estat coordinats pel Dr. Ferran Esteba-

ranz i la Dra. Laura Martínez (UB). En aquesta línia cal esmentar el TFM d'Àlicia Domínguez efectuat durant el 2020, i ressenyat a l'apartat de bibliografia.

El projecte Prehistòria al pla de Barcelona ha donat suport a la Dra. Maria Fontanals, que en marc de l'ajuda Marie Curie treballa en el projecte titulat *NEOMEDIS: NEOLITHIC MEDITERRANEAN DIET THROUGH STABLE ISOTOPE ANALYSIS* on es treballen amb mostres de diverses zones de la Mediterrània (nord-est península Ibèrica, sud de França, Còrsega i nord-oest d'Itàlia). De la Universitat de York. Recerca que es centra en l'anàlisi isotòpica de restes de fauna i restes humanes, pel cas concret de Caserna de Sant Pau del Camp, a fi de inferir en aspectes de paleodiet. També s'ha reactivat el treball i l'estudi definitiu de les analítiques realitzades a l'hipogeu de la Sagrera amb els resultats ADN antic i isòtops estables coordinat per la Dra. Eva Fernández (U. Durham) i que s'havien iniciat al 2015.

A inicis de 2020, s'han realitzat els treballs de mostreig analític al carrer de l'Aurora 14B (Dir. José Gallego) que contemplen la flotació i tria de sediments, estudi de restes orgàniques i micromorfologia (fig. 1). Cal destacar també l'anàlisi en curs de realització de les restes lítiques procedents de l'estructura de combustió documentada, amb un procés de determinació litològica i determinació de les àrees font, l'observació dels processos d'alteració tèrmica i la repartició espacial a fi d'aproximar-se al mode de funcionament. Finalment, i com ja s'ha esmentat, es preveu avançar en els diferents treballs de recerca o tesis doctorals en curs d'elaboració, estudis a partir de les evidències arqueològiques prehistòriques de Barcelona.

En l'àmbit de la gestió i difusió s'han presentat resultats parcials a diversos congressos i jornades, que es detallen a continuació:

*Departament de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona

1. La recerca del projecte "Prehistòria al Pla de Barcelona" es realitza en el marc de l'estreta col·laboració amb el Servei d'Arqueologia de l'Ajuntament i, de manera complementària, amb l'Arxiu Arqueològic del departament de Col·leccions del Museu d'Història de Barcelona.

1. Cicle de Barcelona i el Clima del Museu d'Història de Barcelona. Suport a la organització de la sessió 28 de novembre 2020 titulada: *El Paleoclima de Barcelona. Repensar el passat per encara el futur*. Aquesta jornada es va efectuar de forma virtual:

BURJACHS, J. (IPHES). *Mite i realitat de les glaciacions quaternàries a Catalunya. Les glaciacions van arribar a Barcelona?*

GÓMEZ BACH, A.; MOLIST, M. (UAB). *El poblament de les primeres societats agrícoles i la incidència climàtica des de l'Arqueologia*.

PIQUÉ, R. (UAB). *La reconstrucció paleoambiental del VI al II mil·lenni. Prehistòria recent a través de l'estudi antracològic: el cas de Barcelona* (fig. 2).

REVELLES, J. (IPHES). *Vegetació i clima durant la primera meitat de l'Holocè. El marc ambiental de les primeres societats agrícoles a Catalunya*.

ROSELL, A. (ICTA-UAB). *L'evolució climàtica a través dels temps geològics més recents. El passat climàtic com una de les claus del futur*.

2. L'equip ha participat en el VII Congreso Internacional del Neolítico en la Península Ibérica. Que ha tingut lloc a Sevilla 29 de gener - 1 de febrer 2020, amb les presentacions següents:

GÓMEZ BACH, A.; MOLIST, M. "Evidencia arqueológicas y transición Neolítico Antiguo y Medio en el Pla de Barcelona: del 4500 – 3400 cal BC en el litoral central del noreste de la Península Ibérica. Sesión monográfica. Transiciones y cambios culturales: nuevos datos y aproximaciones sobre la transición neolítico antiguo-medio".

MONFORTE, A.; BREU, A.; GÓMEZ BACH, A.; MOLIST, M. "Una materia primera lítica singular? Estudiando la distribución geográfica del jaspe durante el Neolítico en el noreste peninsular".

3. Part dels treballs de recerca han estat presentats, en format póster al congrés 15th EMAC, *European Meeting on Ancient Ceramics*. Aquest va tenir lloc a Barcelona entre el 16-19 Setembre 2019:

PERA, C.; GÓMEZ-BACH, A.; MOLIST, M.; BUXEDA, J.; DEL PINO, M. (in press). "Raw material and pottery production in the prehistory of Barcelona through the clay provenance studies at Filmoteca site (Northeast of the Iberian Peninsula)".

SANTAELLA, S.; MOLIST, M.; GÓMEZ-BACH, A. (in press). "Decorative production and technical diversity in the III to II millennium cal BC transition on the plain of Barcelona (Spain)".

Figura 1
Imatge dels treballs de mostreig en curs de realització.

Treballs acadèmics resultants:

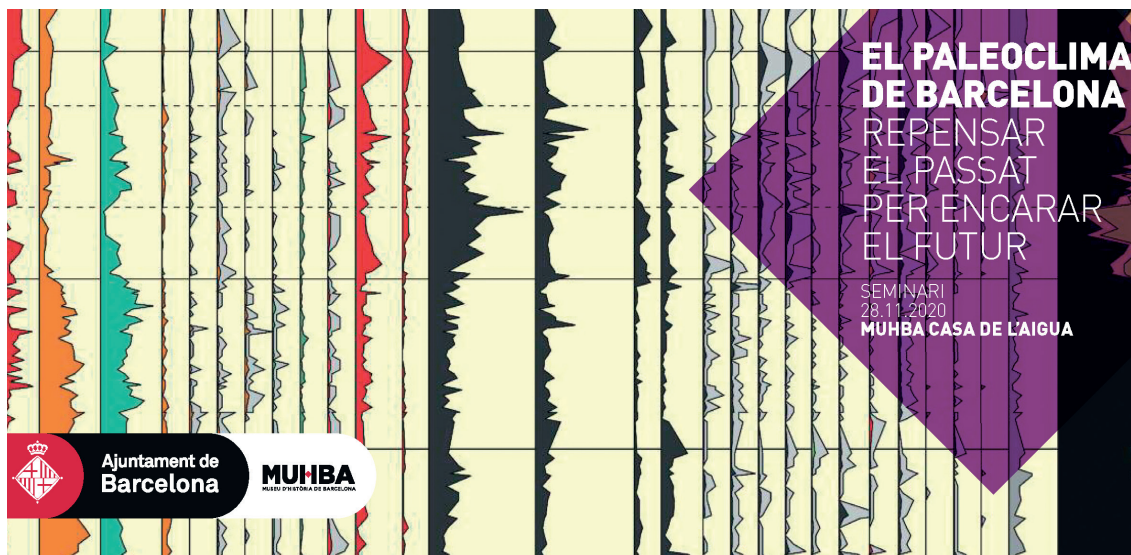
BREU, A. 2019. *Earliest pottery uses in North-Eastern Iberia: organic residue analyses on vessels from the first farmers and herders*. Universitat Autònoma de Barcelona.

CARRERA, J. 2019. *Els enterraments infantils al Nord-Est de la Península Ibèrica durant l'Edat del Bronze Inicial*. MA THESIS. Universitat Autònoma de Barcelona.

PERA, C. 2019. *Anàlisi de les produccions de matèries primeres i ceràmiques del jaciment de la Filmoteca (Barcelona) a través d'estudis arqueomètrics*. MA THESIS. Universitat Autònoma de Barcelona.

BOYERO, M. 2020. *Gesto funerario entre finales del III e inicios del II milenio cal ene: una comparativa entre el llano de Barcelona y el Vallès Occidental*. BA Arqueologia. Universitat Autònoma de Barcelona.

DOMÍNGUEZ GLUITZ, A. 2020. *Anàlisi del patró de microestriació dental: los hábitos alimenticios en las sociedades del llano de Barcelona en el Bronce Inicial*. MA THESIS. Universitat Autònoma de Barcelona.

Figura 2
Fulletó de l'activitat.

BIBLIOGRAFIA GENERADA PEL PROJECTE

ARROYO, S.; MONTGUILÓ, E.; PEREIRA, I.; GÓMEZ-BACH, A.; MOLIST, M. 2020. "Les primeres societats agrícoles a l'àrea de Sant Andreu i la Sagrera (Barcelona): Una visió de conjunt". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 15. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona p. 82-103.

BREU BARCONS, A. 2019. *Earliest pottery uses in North-Eastern Iberia: organic residue analyses on vessels from the first farmers and herders*. [Tesis doctorals en xarxa]. Universitat Autònoma de Barcelona. <https://www.tesisnetred.net/handle/10803/669839/>.

BREU, A.; GÓMEZ-BACH, A.; HERON, C.; ROSELL-MELÉ, A.; MOLIST, M. 2021. "Variation in pottery use across the Early Neolithic in the Barcelona plain". *Archaeological and Anthropological Sciences*. <https://doi.org/10.1007/s12520-021-01296-2>.

MOLIST, M.; GÓMEZ BACH, A. 2020. "Caser-na de Sant Pau del Camp y la caracterización de la cerámica impresa con malacofauna dentada del noroeste de la península Ibérica". A PARDO, S.; GÓMEZ BACH, A.; MOLIST, M.; BERNABEU, J. (eds.) *Contextualizando la cerámica impresa: horizontes culturales en la península Ibérica*. Servei de Publicacions. Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona.p. 58-71.

MOLIST, M.; GÓMEZ, A.; BREU, A.; GONZALEZ, J.; BORDAS, HARZBECHER, K., FERNÁNDEZ, J. 2018. "Buried structures in Barcelona plain Neolithic settlements: A general revision,

morphological analysis and functional approximation. Sesion B20. Context without definition, definition without context. Arguments for the characterization of the Prehistoric realities during the neolithisation of the western mediterranean". UISP. *Quaternary International*, volume 472, part B, 10 April 2018. p. 246-258.

PARDO, S.; GÓMEZ BACH, A.; MOLIST, M.; BERNABEU, J. (eds.) 2020. *Contextualizando la cerámica impresa: horizontes culturales en la península Ibérica*. Servei de Publicacions. Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona.

PERA, C.; GÓMEZ-BACH, A.; MOLIST, M.; BUXEDA, J.; DEL PINO, M. (en premsa). "Raw material and pottery production in the prehistory of Barcelona through the clay provenance studies at Filmoteca site (Northeast of the Iberian Peninsula)". 15th EMAC, Barcelona, 16-19 setembre 2019.

PEREIRA, I. 2020. "Carrer Berenguer de Palou, 52-62". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona, 2018*. Institut de Cultura. Barcelona. p. 48-53.

PEREIRA, I.; GÓMEZ-BACH, A.; MOLIST, M. (en premsa). "Les ocupacions prehistòriques del carrer Berenguer de Palou (La Sagrera, Barcelona) en el context de la Prehistòria al Pla de Barcelona". *Tribuna d'Arqueologia 2018-2019*. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya.

SANTAELLA, S.; MOLIST, M.; GÓMEZ-BACH, A. (en premsa). "Decorative production and technical diversity in the III to II millennium cal BC transition on the plain of Barcelona (Spain)". 15th EMAC, Barcelona, 16-19 setembre 2019.

MU·HBA MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA

**MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA (MUHBA)**

Plaça del Rei, s/n.
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
museuhistoria@bcn.cat
barcelona.cat/museuhistoria

Ajuntament
de Barcelona

